

Jovica Aćin

KURIDŽA

Uprkos sutonu, nije mi bilo teško opaziti prizor koji me je vraćao u daleku prošlost ovog grada ispunjenog tajanstvenim likovima i zaverama čiji mi je smisao izmicao. Vitak i atletski građen mlađi muškarac od tridesetak godina, u crvenom plaštu i sa kapuljačom navučenom do očiju, šunjajući se tesnim uličicama, prelazeći mostove, pazeći da ga niko ne uhodi, išao je u kraj koji su naseljavali Grci. U gradsku šestinu Kastelo, na istočnoj strani grada. Hod mu je odavao odlučnost. Bili su to koraci srčanog čoveka, ali i obazrivog. Mene je prašina vremena skrivala pred njegovim okom. Kradom je zaobišao ulaz u Arsenal pomorskih snaga sa brodogradilištem ratnih galija. Otuda je izbijala gusta i smrdljiva para od ključale i lepljive smole kojom su krpljeni oštećeni brodovi, mahom u zimu kad ne mogu da plove, pa se činilo kao da ste na ulazu u pakao iz kojeg se čuje đavolja galama i glasom mnogih tesara dovikivanje nečistih sila. Prošao je mimo velelepne zidane kapije tako da ga stražari ne primete. Nedaleko od pravoslavne Crkve Svetog Đorđa s njenim krivim zvonikom, koji nikad neće pasti, i Škole Grka i Srba, dospelo je do tražene palate. U njoj je potražio trgovca Petra Spira, poreklom sa Krita. Našao ga je i spustio mu na dlan tri zlatna cekina. Spiro je posetiocu onda potanko ispričao šta ovoga čeka i koje su mu mogućnosti za bekstvo kad se nađe na mučkom mestu. Neznamac je znao, kako mu je dojavio brat, da će ga koliko sutradan uhapsiti žbiri inkvizitorske kancelarije i da ga čeka robija. Ali u njemu je, osim zavodničkog i raspusnog, pa i izazivačkog duha koji ga je i doveo u položaj u kojem se nalazio, ključala i pustolovna priroda. Nije mogao ništa protiv sebe, ali nije mu na pamet padalo da se miri sa udesom koji su tamošnje vlasti odlučile da mu dosude.

Ne znam zašto, ali gotovo instinktivno tragam za mračnim stranama u mestima u kojima se nađem. Koliko god bila skrivana, uvek ih ima. Istorija nikad nije bez tame.

Nisam jedini s takvom sklonošću, a u to sam se uverio i u Veneciji. Ispostavilo se da ih je mnogo u redu koji čekaju na ulazak u staru tamnicu u Duždevoj palati. Sama tamnica je dvojaka, s jedne strane podrumaska i, s druge, u potkrovlju istočnog krila Palate. Donje ćelije se nazivaju Bunarske, *pozzi*, gornje Olovne, *piombi*. Bunari su bili mračni i hladni kao što je mesto u kojem sunca nikad nema, pa su nazivani i grobnice. Same sudije su se slagale s tim nazivom, *sepolture d'huomini*. Grobovi živih bića, a ne bunari, piše u autobiografiji i Đakomo Kazanova, koji se onako šunjao do Petra Spira i koji će ubrzo biti jedan od onih koji ih je, u njima sahranjen, neposredno iskusio pre nego što će ga preseliti u Olovnu ćeliju. Crnogorski vladika Njegoš koji je Bunare u svoje vreme posetio i popisivao u *Bilježnici* natpise uklesane na njihovim vlažnim zidovima kaže za njih „mračne klijeti”. Koga god da su spustili u njih, ubrzo bi završio u smrti ili ludilu. Olovne ćelije su bile znatno podnošljivije, iako su tokom letnjih meseci bile poput razbuktale peći. U Olovnim su pretežno držani politički zatvorenici. Uz njih je bila i kapela, pa su ka-

žnjenici mogli u njoj da se venčavaju i da im se deca krste. Bila je i molitvena sobica, za osuđenike na smrt. Arhitektonski plan za Olovne uradila su dvojica. Prvi od njih bio je istinski i glasoviti arhitekta, ali drugi je bio robijaš, izvesni Zaharija, osuđen zbog ubistva. Vodili su se time da zatvor bude lep, komotan i bezbedan. Gledano iz sadašnjeg vremena, mogli bismo reći da su to i postigli. Možda je, zahvaljujući tom uspehu, Zaharija bio oslobođen. Svi ostali kojima je bilo neodoljivo stalo do slobode, morali su da beže. Petar Spiro je, dobro upućen u pitanje sigurnosti Olovnih ćelija, mogao da im pomogne.

Ko ne zna da je Đakomo Kazanova bio zatočen u jednoj od Olovnih i da je odatle uspeo da pobjegne? Potkraj života napisao je *Istoriju mog bekstva iz Olovnih ćelija*. Ćelije su nazvane Olovne zato što je strop bio od olova. Ceo krov palate bio je pokriven tim metalom sivog sjaja. Ispod olovnog sloja u ćelijama su bile daske od ariša. U prvi mah, kad sam pre pedesetak godina ja posetio tamnicu, pogrešno sam razumeo vodiča i pomislio da je oplata ćelija hrastova. Tek znatno docnije mi je sinulo da vodičev engleski izraz, *larch*, znači zapravo ariš. I razumljivo je zašto je ariš. Arišovim daskama, tik jedna uz drugu, prikovanim unakrst da bi oku bile ugodnije, bili su, osim svoda, pokriveni i zidovi i pod. Ariš je, čvrst i dugovečan, bio drvo cenjeno u Veneciji već i zbog toga što je na šipovima od ariša bio zapravo podignut ceo grad, sa svim palatama i crkvama. Zahvaljujući slojevima smole, ariš dobro podnosi vodu i vlagu, vatri se ne predaje, ni so niti ikakve bolesti od kojih bi trulio ne mogu milenijumima da mu naude. Mora biti da su se Mleci snabdevali sibirskim arišom ne iz Sibira nego sa ne baš dalekih Alpa, iz tamošnjih četinarskih šuma podno planinskih vrhova. Mnoge šume po mediteranskim ostrvima su oni posekli. Drvenu građu su dovlačili i iz Istre i sa Velebita koji su zvali Morlačkom planinom.

Bilo je šest olovnih ćelija načinjenih od tri prostrane odaje. U prvi mah sam opet pogrešno razumeo da su odaje pretvorene u ćelije jedna iznad druge, ali ne, bile su jedna pored druge i sve su se nizale pod krovom. Svaka odaja je bila podeljena zidom u dve ćelije i sve su ćelije imale ime. Ako sam ih tačno popamtio, onda su ovako zvane: Liona, ili Lavlja, koja je kao ukras iznad ulaza imala lavlju glavu, Oružarna, jer je u njoj, pretpostavljam, čuvano stražarsko oružje dok u njoj nije bilo kažnjenika, Freska Zoja, što bi, na mletačkom, ironično značilo Osvežavajuća Radost, Morlako, a kasnije Sakra, pa Vulkan, a kasnije Ropska, Galeota, recimo Galijica, a kasnije Done, namenjena kažnjenicama. Bila je i jedna posebna ćelija uz Bunare, zvala se Kula. Iako s vremenom menjani, ti nazivi, koji potiču i od samih robijaša, bili su i ozvaničeni. Uvedeni su i u zatvorski registar, te tako svedočili o prisnosti koju su vlasti gajile prema tamnici i želele, zašto ne, da se robijaši u ćelijama osećaju kao kod kuće.

Da, ispod olova je bio ariš. Stari neimari su ga voleli. Još i danas se ponegde u severnim zemljama neke kuće grade isključivo od ariških brvna, greda i dasaka. Ariš me je i podsetio na moj prvi boravak u Veneciji u koju sam otperjao noćnim vozom, sa tek venčanom ženom, na desetak dana koliko je trajao moj medeni mesec, svakodnevno obogaćivan venetskim vinom i sirom zvanim morlako. Koliko drugog dana sam zurio u Most uzdisaja u odlučio da pohodim tamnicu u Duždevoj palati. Znao sam da je u njoj bio zatvoren Kazanova i iz nje pobjegao. Zatim sam tražio pristup u arhiv Duždeve palate, a ta-

mo su me uputili na Venecijanski državni arhiv, na Trgu *dei Frari*, preko Velikog kanala. Prošao sam pored pijace sa tezgama. Kad sam zamakao u obližnju uličicu, osetio sam da me neko ispitivački gleda. Bila je to mlada Venecijanka sa pramenom crne kose preko čela, u beloj suknji do tla, koja kao da je bila od morske pene, i sa velikom crnom maramom vezanom unakrst, koja joj je pokrivala prsa. Lice joj je bilo muškaračko, ali na pogled prijatno. Gledala me je kao da sam duh. Oko vrata i preko ramena držala je dva venca luka, crnog i belog, i nudila ih na prodaju. Dok sam prolazio mimo nje, ona reče *Morlacco* i prekrsti se. Ja joj odvratih tako da su i drugi prolaznici mogli čuti: *Sì, sono il diavolo*. Osmehnuo sam joj se kao pravi i iskeženi vrag i ona mi uzvratila osmehom. Pomislio sam da bi se među nama mogla razviti ljubav, ali ja sam propustio priliku, nisam zastao.

U Arhivu sam se predstavio kao istoričar. Želeo sam da saznam da li je u tamnici u Duždevoj palati bio i neko iz naših krajeva. I otkrio sam jednog. Tamnovao je do desetak godina pre Kazanove. Krišom sam snimio iz omotnice s njegovim imenom zatečene papire. Rukom ispisani. Poticali su, verovao sam u prvi mah, od samog zatočenika, jednog od Morlaka, iz Bukovice. Mlečani su svoje podanike na dalmatinskom kopnu, i pravoslavne i katoličke, kao i sve useljenike sa turskog područja, poglavito iz Bosne, nazivali Morlaci. Naziv je dolazio iz grčkog, Mavrovlasí, Crni Vlasi. U osporavanom *Letopisu popa iz Duklje* spominju se i kao Crni Latini, *Nigri latini*. Ti Morlaci su Veneciju hranili mesom, žitom, sirom i svakojakim drugim namirnicama. A više od hiljadu njih su, predvođeni serdarima i harambašama, kao uskoci ratovali za Mletačku republiku. Protiv Osmanlija koji su želeli da od Mlečana preotmu grčka ostrva.

Ariš me je i podstakao da u svojim kartonskim kutijama od obuće pre neki dan pronađem fotografske filmove dokumentacije o Morlaku u mletačkoj tamnici. Dokumente sam bio otkrio i, kao što rekoh, snimio u arhivu. Jedva sam onomad našao radnju gde su mi filmove razvili. Gotovo da takvih radnji više i nema u Beogradu. Oči mi ispadoše od toga koliko sam ih upirao u fotografije sa sitno pisanim slovima, za mene često nečitkim i sa rečima jedva razumljivim. Ali ta muka je vredela i bila je milion puta manja od one koju je doživotno podnosio Morlak robijaš u tamnici u kojoj je tavorio.

Mletački robijaš bio je srpski pop. Kaurski hodža kako su ga nazivali Turci iz Bosne. Otuda je prozvan Kuridža. Po imenu Petar. U optužnici je pisalo *Pietro*. Bio je od bukovičkih Jagodića. Nisam ga našao u enciklopedijama. Ne bih rekao da je prećutkivan. Pre bi bilo da je naprosto zanemaren. Još jedan znak, pomislio sam, našeg osionog zaborava. Našao sam jedino istoriografsku knjižicu Boška Desnice o buni i njenom mučeniku. Objavljena je poslednji put u Splitu, 1935. godine. Za nju, glavni rad pravnika i istoričara rodom iz Obrovca, malo ko zna. Otuda se malo zna i o popu Petru Kuridži. Bio je pobunjenik protiv mletačke vlasti u Dalmatinskoj Zagori. Nije bio tek jedan od buntovnika nego se žestinom u pregovorima u Zadru isticao među predvodnicima pobune u Bukovici i Ravnim Kotarima prvih godina osamnaestog veka. Morlaci su se digli protiv Mletačke republike, zapravo imperije koja je vladala morima, obalama i ostrvima, držeći najvažnije trgovačke puteve po Mediteranu, od habzburške Španije do otomanskog Levanta, kad je u Sremskim Karlovcima ugovorno preinačena granica između *Najvedrije* republike

Svetog Marka i Osmanskog carstva, te izmaknuta tromeđa sa Austrijom. Tom granicom su morlački stočari bili odsečeni od dinarskih pašnjaka. Sklopljeni mir između Turaka i Mlečana, ovi drugi su iskoristili da iz svoje do tada meke šape isture skrivene kandže i ustanove nove namete i vojne obaveze svojim morlačkim podanicima. Slali su dragune, svoju konjičku policiju, da kupe goveda i ovce na ispaši i iz torova plene i odvođe stoku, izazivajući tako vrtoglavo siromašenje i glad. Bilo je to i poniženje, diranje u uskočku ponositost. Tad je Morlacima prekipelo.

Buna je, 1704. godine, potrajala skoro godinu dana. Propala je zbog izdaje serdara i uskočkih harambaša, koje je mletački providur potkupio. Kuridža je, ostavljen na cedilu, pobegao u Liku. U odsustvu je najpre osuđen na smrt. Za neku godinu se vratio, jer mu je od providura obećano da mu ništa neće biti. Ali čim je naskoro došao novi providur u Zadar, ovaj je srpskog popa uhvatio, smestio u kninsku tvrđavu, a odatle galijom iz zadarske luke otpremio u Mletke da mu se opet sudi.

Buntovni Petar Kuridža robijao je u tamnici preko puta valjda, u tom trenutku, pedesetak godina ranije izgrađene najlepše bazilike na svetu posvećene Svetoj Mariji od Spasenja čiji je, u jednom od sledećih naraštaja, zaneseni poklonik bio Lazar Kostić iz Sombora, ljubeći joj skute u svom pesničkom predavanju. Bazilika je počela da se gradi samo godinu dana posle kuge iz 1630, koja je u gradu usmrtila gotovo trećinu življa, a u okolnim lagunama broj mrtvih još je i uvećan. Od Deve Marije se zauzvrat očekivao spas od novih naleta kuge. Arhitektura zdanja bila je izraz večite molitve Mariji od Zdravlja.

Koliko god da se Kuridža u svojoj ćeliji predano molio, nikakvom se spasu od te Bogorodičine crkve nije mogao nadati. Ni njena lepota nije mogla da ga teši, jer odande gde se nalazio nije mogao ni da je vidi. Kroz prozor sa debelim železnim rešetkama, kad bi levo iskrenuo glavu i pustio pogled niz mali kanal zvani Rečica od Palate, mada kako su godine odmicale sa vidom sve slabijim, njegove oči su mogle da se napasaju jedino delićem Trga Svetog Marka. Ni žamor sa Trga nije mogao razgovetno da čuje, sluh mu je jenjavao. Skoro dva i po veka kasnije, sad sam ja na tom mestu s kojeg, usred jata proždrljivih golubova, pokušavam da sagledam prozore Olovnih ćelija. U jedan mah mi se učinilo da u nekom od njih vidim nečije lice obraslo sedom bradom. Mogao bi to biti Kuridža. Gledamo se kroz vreme. Vreme je poput sna, maglovita materija. Kroz njega vidimo samo ono što smo umislili da vidimo. A ja želim da vidim Kuridžu, makar njegov obris, njegovu senku, i da ga uprkos vremenu nekako izbavim iz zaborava.

Kuridža, koliko god u ćeliji samovao, ipak nije bio sam i napušten. Grčkom trgovcu iz zajednice oko Škole Grka i Srba bilo je dopušteno da posećuje robijaša. Od iste su vere. I jedini se prijavio da bude utešitelj i milosrdnik i kao takav da snosi zatvorenikove troškove. Petar Spiro, istina, nije mogao Kuridžu da izbavi iz tamnice, ali bio mu je podrška u njoj. Snabdevao ga novom odećom, hranom i lekovitim travama, bio mu sabesednik i ispovednik. Kuridža nije imao drugu podršku osim Spira.

Tako, Petar Spiro je, kao verni prijatelj u nevolji i uz to imenjак, pazio Kuridžu dok je ovaj čamio u zatvoru, brinuo je o njemu, donosio mu dozvoljene potrepštine. To je činio tokom baš svih godina dok je Kuridža robijao. Pa i onda, kad je robijaš najzad pušten

iz Olovnih, preuzeo je, uz dozvolu vlasti, da ga hrani i čuva u svojoj kući. Najzad, kad su sudije odlučile da Kuridžu prognaju u Zadar, pod nadzor mletačkog providura, Grk je to plo odenuo svog prijatelja, spremio mu neophodnu poputbinu, te ga ispratio na galiju na kojoj je, prema protokolu, za svaki slučaj kao opasan starac, bačen u lance. Gluv i slep, Kuridža se vratio tamo odakle je davno, okovan, krenuo u Veneciju. Nije imao nikog više ko bi ga dočekao u Zadru. Čerka Manda je već bila predala dušu Bogu. Celog života je bila sirotica. Čak joj je stric, Kuridžin stričević, i sam pop, u savezu sa snahom udovicom, čim su joj oca Mleci osudili na tamnicu, bio pokrao i oteo ionako kukavnu očevinu. U Zadru će nekoliko godina zatim, 1749, Kuridža umreti. U rodno Bukovičko zagorje mu nije bilo dozvoljeno da kroči, a ni da bude sahranjen u porti Petrove crkve, u Biovičinom Selu, u kojoj je, u mladosti, pre nego što će se dići na bunu i povesti druge nesrećnike podjednako od katoličke i pravoslavne vere, bio paroh.

Petar Spiro je, nije mi bilo teško da zaključim, kao relikviju čuvao svoje zapise svega što mu je Kuridža pripovedao. U njima je bio svekoliki Kuridžin život, a koji je bezmalo ceo proveden u tamnici. Kad su Kazanova i otac Balbi pobjegli iz Olovnih, inkvizitorski žbiri su se, u svitanje trećeg dana, pojavili kod Grka i odveli ga na saslušanje. Saslušan je, verovatno, u inkvizitorskoj kancelariji koja se nalazila ispod Olovnih ćelija i u kojoj su stolovala trojica inkvizitora sa zaduženjem da rukovode mletačkom tajnom službom, prvom i najvećom obaveštajnom i kontraobaveštajnom mrežom na svetu u vreme venecijanske moći. Upravljali su ogromnim brojem plaćenih, ali i dobrovoljnih žbira, čijim očima i ušima jedva da je nešto moglo da izmakne. Oni su bili i nanjušili, između ostalih, jere-tičkog zavodnika i otpadnika Kazanovu. Taj je bio za državni ukus odveć slobodouman u stvarima politike i vere, što je već, razumljivo, nedopustiv zločin. Istina je da će, dvanaestak godina kasnije, da bi umilostivio vlasti i bilo mu dozvoljeno da se vrati u rodni grad, Kazanova biti spreman da bude mletački špija i nudiće istoj tajnoj službi koja ga je onomad bila zatočila da joj oda tajne koje je prikupio na svojim putovanjima. Te tajne su bile mahom ekonomske vrste. Tako je inkvizitorima, preko venecijanskog ambasadora u Londonu, obećao da će im saopštiti kako Englezi boje pamučnu tkaninu u crveno. Postupak je tek bio pronađen i čuvan kao stroga tajna u engleskim tekstilnim radionicama. Kazanovina ponuda je odbijena. Nudio se on još nekoliko puta tokom sledećih godina, ali opet bez uspeha. Tek kad je znatno docnije potkazao nekog jermenskog štampara u Trstu, koji je objavljivao nezakonite stvari i konkurisao štamparu u Veneciji, odobren je opoziv Kazanovinog progonstva. Na sve to kako je Kazanova postao poverenik mletačke obaveštajne službe upozorila me je rumunska profesorka koju sam upoznao u Arhivu. Rekla mi je i na kojoj temi radi, a zbog koje pretura po dokumentima, ali ja sam tu temu do danas smetnuo s uma. Znam samo da je njen naučni rad imao veze sa tajnim službama. Šteta je da nisam zapamtio problem, jer bi mi sad, verujem, njegovo razmatranje bilo od lepe pomoći. Ona je bila pravi istraživač za razliku od mene.

Inkvizitori su bili pod nadležštvom Veća desetorice. Dvojica su bila iz reda Desetorice, a jedan je bio iz reda Duždevih savetnika. Odaja operativne državne bezbednosti, sa čijih prozora je mogla da se sagleda Venecijanska laguna i ceo Trg Svetog Marka, daleko

od toga da je bila bezbojna kako bi mnogi očekivali kad je reč obaveštajnoj centrali u koju su se slivali, zahvaljujući ogromnoj i efikasnoj organizaciji, obaveštenja i tajne od svake vrste odasvud iz Evrope, Severne Afrike i Anadolije. Tu su smišljena politička i poslovna ubistva. Planirana trovanja i razotkrivane, ali i sklapanje zavere. Odlučivano o proterivanjima, uhođenjima i utamničenjima. Hapšeni podvrgavani mučenjima. Postojali su i administrativni odseci za svakojake operativne zadatke, za tajne i ilegalne misije, i za šifrovanje i kriptanalizu, kao što je postojala i laboratorija za spravljanje smrtonosnih supstanci. Boju takvoj odaji davalo je delo koje je stvaralo umetničku atmosferu. Umetnost je takođe sudelovala u mletačkoj moći. Na zidu se nalazila osmougaona slika, rad Đakopa Tintoreta. Video sam sliku. Njena veličina podsećala je na snagu same Mletačke republike. Dvesta deset sa dvesta deset centimetara. Slika kao da je hrabrila inkvizitore da će im svi otpadnici i neprijatelji Republike kad-tad pasti u ruke. Bio je to *Povratak bludnog sina*. Tako nešto se može biti i dogodilo sa Petrom Spirom, razmetnim sinom Venecije kad je priveden u inkvizitorsko okrilje.

U pretresu Spirove kuće, pronađeni su i zaplenjeni skriveni zapisi. Pomoću njih su inkvizitori dokazali da je Spiro u neku ruku nesumnjivo bio Kazanovin savetnik i da mu je saopštio ono što je slušao od Kuridže o tome kako pobeći. Star, izmučen i sve bolesniji na očima, Kuridža nije bio kadar da se upusti u bekstvo, ali zato je Kazanova, posle jednog neuspelog pokušaja, tek kad je preseljen u ćeliju do one u kojoj je robijao srpski pop, sa ocem Balbijem izveo podvig onako kako ga je mučenik Morlačke bune zamislio, i to, između ostalog, ispričavao Grku, a ovaj sve to poverio okretnom i mladom avanturisti, samo noć ili dve pre nego što će taj neposlušni momak biti uhapšen. Kazanova je morao najpre da se probije do susedne, Balbijeve ćelije, koja je, počevši od Kuridžinog boravka u njoj, prozvana Sakra, Sveštena. Šta se dogodilo sa Petrom Spirom, pošto je bio priveden i ispitan, nisam uspeo nigde da nađem. Bio je, u izvesnom smislu, Kuridžin i Kazanovin saučesnik. Tako su inkvizitori nesumnjivo bili zaključili kad su im Grkovi zapisi dopali u ruke. Mogućno je otuda da je i sam kažnjen zatvorom ili je proteran na Krit. Jedino sam tri od listova Kuridžinih memoara, koje je Grk mletački ispisao, sa mnoštvom italijanizama, grecizama, latinizama i srbizama, zatekao u omotnici i fotografisao. Inače, zasad nema traga svekolikim zapisima Kuridžinih sećanja. Poslednje što se o njima zna jeste da su bili u rukama mletačkih inkvizitora. Mogućno je da su oni naredili njihovo spaljivanje. Arhiviran je samo njihov delić za koji se valjda smatralo da je od značaja za Kuridžin slučaj. U arhivskoj omotnici bile su, osim tri oveća lista, na mletačkom, optužnica i presuda, a uz njih i Kuridžina molba za pomilovanje. Upoređujući rukopise na memoarskim listovima i na molbi, shvatio sam da je i nju ispisao Grk, verovatno onako kako mu je robijaš diktirao, mada je, može biti, Spiro ponešto dodavao i od sebe.

Na dva lista bio je prilično potanko opisan način i put za bekstvo iz tamnice. Rekao bih da se gotovo u dlaku taj opis podudara sa onim u Kazanovinoj *Istoriji mog bekstva*. Na trećem listu sam raščitao u kojoj je Olovnoj ćeliji tamnovao Kuridža, a koju je kao sledeći prisilni stanar nasledio venecijanski sveštenik otac Balbi. Na tom listu nabrojane su i muke na koje je morlački pop bio stavljen i koje su mu iščušile ramena zanavek. Navodi

se i neki instrument koji najpre nisam uspevaio sebi da dočaram. Spiro je nacrtao jedan Kuridžin prst. Bio je naoko apsolutno artritičan. Videlo se da je pretrpeo jaku fizičku silu. Morao sam da se dobro potrudim da bih o tom instrumentu više saznao. Prema Grkovom zapisu, Kuridžini srednji članci na prstima obe šake bili su izobličeni. Jednom polomljeni ili oštećeni, nisu više mogli da srastu kako treba. Za to nanošenje bola onom ko je ispitivan korišćen je instrument čiji naziv bih preveo kao prstomet. Taj instrument za mučenje i iznudu priznanja doneo je sa sobom Marko Polo kad se vratio sa Dalekog istoka. Objasnio je da se u Kini naziva denzi. Smatran je blagom tehnikom, pa je u staroj Kini korišćen pretežno na ženama. Nije bio smrtonosan, ali je izazivao intenzivan bol. Bio je jednostavan izum. Kratki drveni kočevi, mogu biti i od bambusa, povezani konopcem umetani su između prstiju. Stezanjem konopca sa oba kraja vršen je jak pritisak na prste. Kočići su stiskani postepeno, čime je davana prilika ispitivanom da povrati dah, prestane sa jaukanjem i istinito odgovori na pitanja inkvizitora ili da odgovori budu onakvi kakve mučitelji žele. Sa takvim prstima, Kuridža teško da je mogao da piše, mada je u Olovnim ćelijama čitanje i pisanje bilo dopušteno, čak je u svakoj od njih postojao stočić sa stolicom. Uz kvrgave prste, oslabljeni vid i sluh, mogao je jedino da govori. Spiro mu je svoje reči izvikivao tik uz uši ili kroz naročiti levak namenjen, u tadašnje doba, razgovoru sa gluvima.

U poslednjoj i nezavršenoj rečenici na listu spomenuta je i ćerka, kao i da ga je sve vreme morila žalost što je s njegovim hapšenjem na prevaru ona ostala siročić. Nije znao da nije više ni živa. Uboga Manda. Bez ikakve baštine, preminula je u neopisivoj bedi. Pa da mi na pamet da se za svaku krajnju i istinsku bedu može reći da je neopisiva. Lišena je čak i svog opisa.

Iz molbe za pomilovanje sam saznao da je prvih deset meseci robijaš proveo u Bunarskim kletima i da je otad počeo da slepi. Nagovešteno je i da se, posle Bunara, ne oseća pri sebi i svom umu, jer samo su smrt i ludilo mogli da smilostive Veće deseterice na čelu sa duždem, poglavito ni oni, jer sa smrću ili ludilom šta će nam i samilost? Doista je Kuridža zaradio melanholiju. Ko je i ne bi, najmanje melanholiju, zapatio u bunarskom mraku? Ostalo vreme, od onog koje mu je bilo dosuđeno da robija, proveo je uvek u istoj Olovnjoj ćeliji. Sve skupa trideset osam godina. Niko duže od njega u tom zatvoru. Jedan život. Odluka Veća bila je ukratko ispisana na poslednjoj stranici molbe. Odobreno mu je da ostale dve godine od četrdesetogodišnje kazne nastavi da uslovno služi, pod zakletvom, u Grkovoju kući kao kućnom zatvoru i da potom bude otpremljen u konfinaciju, pod nadzor zadarskog providura. Bio je jedini od morlačkih pubunjenika koji je toliko robijao i tako slepački i u gluvilu završio život. „Ne bih drukčije ni da sam mogao”, rekao je svom Grku kad mu se ispovedao, a ovaj to zapisao. „Verujem da mi onda naš Bog ne bi oprostio.” A ja verujem da je, iako gluv i slep, izmožden onoliko dugim tamnovanjem, u smrt ušao srčano i prkosno nasmejan, najzad se otarasivši melanholije. Posle toliko vremena sad je i meni pomogao da izronim iz svoje melanholije koja me je bila obuzela kad sam, zbog ariša, počeo da se rasputujem o Kuridži.

Davno je bilo kad sam mnogo razmišljao o melanholiji. Mislio sam da ona nije nešto više od sete. Grešio sam. Ume ona da bude kao crna bolest, crna žuč. Posle svega, kad je umirao, Kuridži mora da je laknulo. Kad to zamislim, srce mi se smiruje. Ipak, prestanak melanholije nije uvek najbolji trenutak. Prestanak melanholije može biti i najgori trenutak. Sad kad okončavam ovu priču sa Kuridžom, to znam iz prve ruke. Osećam kao da nisam dospeo do kraja priče nego sam je napustio. Rekao bih da i dalje o melanholiji mislim isključivo kao o seti, a koja čak nema ni turoban prisenač. Ponovo grešim.

Mletačka tamnica je oduzela život Petru Kuridži, a meni nimalo ne izgleda da sam uspeo da mu ga barem donekle vratim. Ponekad mi, kao sad, nedostaju reči da bih tebi dok me čitaš i sebi to bolje objasnio.